

Nobilitace mezi tradicí, byrokratizací a modernizací

Cílem této publikace bylo čtenáři předložit souhrn dosavadních poznatků o úředním procesu udílení šlechtických titulů v českých zemích v období let 1705–1780. Jedním z hlavních důvodů volby časového výseku byl vedle bohemikálního charakteru vybraných nobilitačních kauz, jež byl založen především na formě evidence v kancelářské registratuře (a který současně odrážel stávající vazbu suplikantů k českým zemím nebo její plánované uskutečnění), dostatek dochovaného archivního materiálu, který umožnil detailní poznání základních aspektů nobilitačního řízení.

(1) Prvním z nich byl vlastní průběh úředního procesu nobilitace, který si po celé 18. století uchoval podobu, jež byla vyprecizována již v průběhu 17. století. Nobilitační proces jako takový se nijak nevymykal obecnému způsobu dobového úředního jednání a formám komunikace, které byly užívány všemi dvorskými i zemskými úřady v monarchii. Bylo to dáno skutečností, že vídeňské dvorské kanceláře před i po roce 1749, kdy byly sloučeny česká a rakouská kancelář v jednu instituci společnou pro všechny dědičné země, užívaly stejné principy úředního jednání a podléhaly stejným vývojovým tendencím. Tereziánské správní reformy z poloviny 18. století se proto na vlastní povaze nobilitačního řízení v podstatě nijak nepodepsaly. Obdobně na něm nezanechalo vážnější stopy zavedení systematizovaného vojenského a řádového šlechtictví v 50.–60. letech 18. století. Principy úředního mechanismu udílení šlechtických titulů, popř. dalších šlechtických či stavovských prerogativů, jak je známe z 18. století, byly v podstatě používány až do zániku habsburské monarchie roku 1918. Ve studovaném období můžeme pozorovat spíše drobné dílčí změny v kancelářské praxi, které reagovaly na obecný vývoj byrokracie v průběhu 18. století. V reakci na tereziánské reformy, jejichž cílem bylo administrativní sloučení českých a rakouských dědičných zemí v jeden celek, došlo k nárůstu písemných dokumentů aktového charakteru, neboť direktorium (od roku 1749), resp. kancelář (od roku 1762) byly nuceny komunikovat s více dvorskými a zejména zemskými úřady všech dědičných zemí, nikoliv jen historických českých. Obecnému procesu postupující byrokratizace pak lze přičíst zvyšování počtu dokumentů, které nahradily dřívější poznámky připisované na supliky, popř. jiné tradiční dokumenty. Šlo především o protokoly z jednání radního kolegia kanceláře, během nichž byly řešeny i ty nejmenší detaily. V tereziánském období se mnohdy setkáme i s několika kancelářskými předneseními

panovníkovi (Vorträge), jejichž prostřednictvím se vedení kanceláře vyjadřovalo k různým fázím probíhajícího nobilitačního řízení, nikoliv jen k finálnímu doporučení panovníkovi. Rostoucí intenzita komunikace kanceláře s ostatními dvorskými úřady a příslušnými zemskými vládami se projevila rovněž ve skutečnosti, že se kancelář mnohem častěji opírala o posudky a dobrozdání obesílaných institucí. V rámci obecných tendencí postupující byrokratizace současně došlo k pozvolnému snižování úrovně diplomatických forem některých písemností, např. reskripty, které tradičně hrály úlohu dvorských intimací zemským vládám, byly nahrazeny pouhými dekrety. K výraznější proměně v aktovém materiálu dochází až na počátku 19. století, tedy ve stejnou dobu, kdy bylo definitivně zavedeno jednotné šlechtictví Rakouského císařství – tehdy naopak mnohé tradiční písemnosti, jako byly např. kancelářská přednesení, ztrácejí formu samostatných písemných dokumentů a stávají se součástí předtištěných formulářů.

(2) V průběhu několika desetiletí po porážce stavovského povstání došlo k téměř úplnému připodobnění české šlechtické titulární hierarchie hierarchii užívané v Říši a rakouských dědičných zemích. Po formální stránce tak byla výrazně prohloubena integrace českých zemí do rakouského prostředí, kde byl používán říšský titulární systém (v rámci habsburské monarchie si v danou dobu zachovala svou tradiční historickou titulární strukturu pouze šlechta v uherských zemích). Drobné teritoriální odlišnosti se podařilo do jisté míry odstranit až v průběhu druhé poloviny 18. století, kdy došlo ke sjednocení právní platnosti nobilitačních privilegií (1752) a tím i udílených šlechtických titulů v české i rakouské části dědičných zemí, administrativně sjednocených již roku 1749. Nový český systém, jenž byl uveden do praxe v pobělohorském období, sice kopíroval říšsko-rakouské prostředí, ale ponechal si svou suverenitu vztahující se na území českých zemí. České tituly sice navenek působily obdobně, po právní stránce ale nebyly s říšskými kompatibilní. Obdobně musely být říšské tituly v českém prostředí nostrifikovány. Panovník tak mj. jasně deklaroval postavení české koruny jako suverénní, která ve šlechtických záležitostech disponovala stejnými právy jako říšská císařská koruna. Po roce 1752 byly šlechtické tituly vydávány jednotně z moci české královské a rakouské arcivévodské hodnosti, ovšem suverénní pozice české koruny umožnila udílení výslovně českých knížecích a vévodských titulů. Nobilitační pravomoc české královské hodnosti byla odstraněna až po roce 1804, kdy byla ustavena rakouská císařská hodnost. Krátce poté byly šlechtické tituly rakouských dědičných zemí (*erbländischer Adel*) nahrazeny tituly Rakouského císařství (*österreichischer Adel*). Tehdy rovněž došlo k definitivnímu zániku české šlechtické titulatury. Jediným reliktem dřívějšího samostatného postavení stavovské šlechty v českých zemích byla instituce inkolátu, která nadále platila ve všech historických zemích Koruny české a která zanikla spolu se stavovskými ústavami ve víru revolučních událostí let 1848–1849. Ve shodě s převzetím pravomoci přijímání nových členů stavovských obcí plně do panovnických rukou umožnila pobělohorská česká šlechtická titulatura Habsburkům lépe kontrolovat vertikální mobilitu ve stavovských obcích, neboť udělení

každého z existujících šlechtických titulů (včetně starožitných variant), popř. doplněného o příslušné distinktivní oslovení (*Wohlgeboren, Hoch- und Wohlgeboren*), bylo podmíněno vydáním patřičného nobilitačního privilegia. V 18. století se disciplinace titulárního vzestupu výrazně projevila také v jeho vizuální prezentaci, tedy prostřednictvím udílených a polepšovaných erbů. Do heraldických pravidel byla zařazena ustanovení, která zohledňovala stávající šlechtickou titulaturu a jež stanovovala pravidla nabytí distinktivních heraldických prvků (vnitřní struktura štítu, srdeční štítky, honosné kusy).

(3) Celkový pohled na studované nobilitační kauzy z let 1705–1780 umožnil postihnout setrvávání tradičních požadavků kladených na uchazeče o šlechtické tituly, jímž byly především zásluhy vykonané ve prospěch státu, panovníka či obecněji panovnické dynastie (*Ertzhaus von Österreich*) a veřejného blaha (*bonum publici*) i jejich postupnou modernizaci zapříčiněnou aktuálními zájmy monarchie. Mezi primární předpoklady k nobilitaci přirozeně patřily zásluhy vykonané v administrativě, službou v armádě či fiskálním přínosem eráru. Drtivá převaha úředních zásluh v období první poloviny 18. století plynule navazovala na předchozí dvoustoletou tradici habsburské nobilitační politiky v českých zemích. Zlom přišel s obdobím válek o rakouské dědictví a sedmileté války (1740–1763), které se výrazně podepsaly na militarizaci nobilitačních kauz. Ustavení systematizovaného vojenského šlechtictví, jež mělo být odměnou i motivací zasloužilým důstojníkům rakouské armády, se v celkovém počtu nobilitačních kauz prozatím zásadně neprojevilo,¹ stejně jako možnost získat vyšší šlechtický titul díky dekorování Královským uherským řádem sv. Štěpána, jenž byl od 60. let 18. století udílen za významné civilní zásluhy. Zlaté období řádových nobilitací nastalo až v 19. století, bylo však spojeno především s nobilitacemi na základě příslušných paragrafů Leopoldova řádu či Řádu Železné koruny.² Po ukončení období válečných střetů z let 1740–1763 došlo k postupné normalizaci a návratu k tradiční hegemonii úředních zásluh, byť již ne tak výrazné jako v období před rokem 1740. Po celé 18. století stát velmi citlivě reagoval na zásluhy fiskálního charakteru. Vždy oceňoval uvádění přínosu státní kase na zvyšování příjmů z daní, cel či jiných dávek nebo poskytováním finančních půjček (tzv. anticipací). Současně vítal rozvoj manufakturního podnikání, které mj. zvyšovalo schopnost platit daně u zaměstnávaného obyvatelstva. U nobilitačních žádostí bohatých podnikatelů, kteří se snažili investovat nabytý kapitál do pozemkového vlastnictví a začlenit se tak alespoň formálně do stavovské společnosti, se státní aparát obával negativního dopadu jejich „feudalizace“ na provozování velkoobchodního či manufakturního podnikání, jehož důsledkem by byl pokles fiskálních příjmů. V karolinském i tereziánském období se proto často objevoval požadavek kanceláře i dotazovaných zemských vlád na

¹ MÁCHA, Vítězslav: *Habsburské nobilitace v letech 1805–1807* (= bakal. práce, Ostravská univerzita v Ostravě). Ostrava 2014.

² Srov. ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 133–143.

zachování podnikání žadatelů, v případech slezských grosistů a finančníků dokonce na určení konkrétní finanční sumy, kterou bylo nezbytné ponechat pro další provoz žadatelovy firmy. Merkantilisticky smýšlející úřední aparát také dostatečně zřetelně demonstroval, že je ochoten učinit výjimku ve střetu zastávané obchodnické profese se stále silným stavovským étosem, pakliže šlo o tzv. velkoobchodní podnikání mezinárodního rozsahu, neboť to bylo pro státní kasu zajímavé. V případech obchodníků a podnikatelů v malém již kancelář nebyla ochotná činit takové ústupky a zejména v první polovině 18. století trvala na ukončení stavovsky nevhodného způsobu obživy. V tereziánském období byl problém střetu obchodnické profese se stavovským étosem, jak se zdá, již dosti upozadován, nicméně stát nadále trval na zajištění pokračování podnikání. Současně dával najevo, že je ochoten i nejnižším šlechtickým titulem (prostým šlechtickým) odměnit opravdu jen velmi zasloužilé obchodníky a podnikatele, kteří byli připraveni investovat do rozvoje manufakturní výroby v regionu, ať již vlastní podnikatelskou účastí, či poskytováním výhodných půjček.³ Je bezesporu zajímavé, že zatímco v první polovině 18. století se setkáme s poměrně velkým množstvím nobilitovaných podnikatelů a finančníků (mezi nimiž převažovali Slezané), v tereziánském období zastoupení této profesní kategorie značně zesláblo. Bylo to jistě dáno nejen ztrátou bohatého Slezska, ale zřejmě i menší ochotou podnikajících osob získat šlechtický titul či zakoupit deskový majetek. Tuto skutečnost bude zapotřebí ještě doložit dalším výzkumem habsburské nobilitační politiky v českých zemích v desetiletích následujících po smrti Marie Terezie a jeho porovnáním se situací ve starorakouských zemích.⁴ Až v 19. století se zvýšila ochota státu oceňovat společenskou přínosnost podnikatelských zásluh jako takových, a nikoliv redukovaných na pouhý zdroj státních příjmů. Ve studovaném období se také ještě nesetkáme s oceněním „občanských“ ctností (dobročinnost, věda, umění) typických pro vytváření měšťanské společnosti v 19. století.

³ Přístup kanceláře k řešení konfliktních situací potvrzuje postulát Františka Kutnara z roku 1948: osvícenský stát byl z čistě utilitárních (produkčních, fiskálních a mocenských) zájmů ochoten ve své podpoře nových složek obyvatelstva narušit tradiční představa o neměnné hierarchii hodnot společenských skupin. Platnost Kutnarovy trefné teze, kterou naposled zdůraznil Milan Myška, plně ověřuje výzkum nobilitační politiky habsburských panovníků nejen v 18. století, ale také již ve století předcházejícím (zde srov. kapitolu o vývoji české pobělohorské titulatury). KUTNAR, František: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha 1948, s. 23; MYŠKA, Milan: *Merita mercatorum aneb jak tři obchodníci z Moravy a Slezska za časů Marie Terezie přišli k šlechtickým titulům*. In: Panic, Idzi – Wanatowicz, Maria Wanda (ed.): *Wieki stare i nowe* (= Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1916). Katowice 2000, s. 105.

⁴ Srov. výrazně odlišná zjištění o vývojových tendencích habsburské nobilitační politiky, která zřejmí H. Jäger-Sunstenau. K otázce věrohodnosti Jäger-Sunstenauovy analýzy viz s. 185–186 v této publikaci; k nobilitacím hospodářsky činných osob především z rakouských zemí srov. MAHRINGER, Peter: *Österreichischer Wirtschaftsadel von 1701 bis 1740* (= Diss., Universität Wien). Wien 1968; ANDEL, Brigitte: *Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias* (= Diss., Universität Wien). Wien 1969 či KOMANOWITZ, Renate: *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Karl II. (I.) in der Zeit von 1792–1815* (= Diss., Universität Wien). Wien 1974.

(4) Studium konkrétních nobilitačních kauz umožnilo definovat základní okruhy motivů, které vedly k podání žádostí o šlechtické tituly. V zásadě bylo možno odlišit dva okruhy motivů: a) pro společenský vzestup a b) kvůli úřední či právní nezbytnosti. Do první skupiny lze zařadit všechny uchazeče, kteří ziskem příslušného šlechtického titulu chtěli získat novou společenskou pozici, popř. její aktuální nabytí petrifikovat. V obou případech přinášela zásadní efekt veřejná demonstrace získaného šlechtického titulu a s ním spojených šlechtických prerogativů (šlechtický přídomek, erb, pečeť, nárok na distinktivní oslovení či titul). Tato forma společenského vzestupu byla společná jak ambiciózním nešlechticům, tak příslušníkům tradiční rodové šlechty, kteří z prestižních usilovali o postup v existující hierarchii šlechtických titulů (cílem jejich žádostí bylo udělení nových a starých panských, hraběcích či dokonce knížecích titulů). Druhý základní okruh motivů studovaných suplik byl založen na nezbytnosti šlechtického titulu či přímo stavovské příslušnosti pro výkon vybraných úředních postů nebo pro manipulaci se svobodným majetkem. Pro zisk lukrativního místa v radním kolegiu dvorské kanceláře či zemských vlád (reprezentací a komor, resp. posléze gubernií) bylo stále zapotřebí rytířského titulu, výkon funkce krajského hejtmána byl až do počátku vlády Josefa II. podmíněn minimálně rytířským či nejlépe panským titulem a členstvím v zemské stavovské korporaci. Mnozí úředníci se proto v rámci budování svých profesních kariér snažili již s předstihem získat prostou nobilitaci, aby si tak ulehčili budoucí povýšení do rytířského stavu, pakliže by usilovali o zisk radovského místa vyhrazeného příslušníkům nižší šlechty. Značná část povýšení do rytířského stavu byla zcela pragmaticky uskutečněna s cílem získat inkolát, jenž byl základním předpokladem k nabytí právní způsobilosti k držbě svobodného majetku (deskových statků v Čechách a na Moravě, šlechtických či rytířských ve Slezsku). Velké zastoupení žadatelů ze Slezska v první polovině 18. století souvisí se snahou o sjednocení právních podmínek k držbě a dispozici svobodného majetku ve Slezsku s ostatními zeměmi Koruny české. Proto byla ve Slezsku od počátku 18. století zaváděna podmínka inkolátu, která v Čechách a na Moravě platila již od vydání Obnovených zřízení zemských. Do stejného kontextu nivelizace právních podmínek držby svobodného majetku patří také panovnické nařízení z roku 1713 o povinnosti vlastnit inkolát, a s ním tedy minimálně rytířský titul pro ty členy katedrálních a kolegiálních kapitul ve všech českých zemích, jejichž osobní obročí obsahovala svobodný majetek. Do té doby byli čeští a moravští zemští preláti povinni na základě příslušných ustanovení Deklaratorií a novel pouze skládat slib věrnosti panovníkovi. Až od konce 18. století se i přes odpor stavovské šlechty začaly pozvolna uvolňovat právní bariéry, které bránily nešlechticům či držitelům pouhých prostých šlechtických titulů v zakupování svobodného majetku. Státní zájem hrál v tomto procesu zásadní roli – uvolnění pravidel se totiž dotýkalo prodeje státních statků movitým měšťanským zájemcům. Instrukce inkolátu a rovněž celý proces habilitace v zemi (skládání slibu věrnosti panovníkovi, odevzdávání reversu k zemi) nakonec zanikla se stavovskými ústavami v polovině 19. století.

(5) Modernizace společnosti českých zemí a potažmo i celé západní části monarchie se projevila v jisté proměně dalších tradičních požadavků, které byly ze strany státu (především kanceláře) kladeny na uchazeče o šlechtické tituly. Mezi přetrvávající osobní kvality žadatelů o nejnižší šlechtické tituly (prostý šlechtický, rytířský) stále patřil jejich řádný manželský a měšťanský či obecně svobodný společenský status a výkon stavovsky odpovídajícího způsobu obživy. Pro získání vyšších šlechtických titulů již bylo zapotřebí disponovat patřičnou mírou osobní urozenosti (*in linea recta*), nikoliv jen příbuzenstvím se šlechtickými rody či nepřímou genealogickou vazbou ke šlechtickým předkům. Minimální míru urozenosti bylo možno získat zcela formálně postupem v dobové hierarchii šlechtických titulů, tedy nejprve získáním prostého šlechtického titulu. Nešlechtic mohl dosáhnout přímého povýšení do rytířského stavu, především mohl-li se vykázat dostatečnými zásluhami nebo pokud jej k podání žádosti přinutila inkolátní nařízení. Zejména v druhém případě kancelář zohledňovala dědictví či sňatek s držitelkou, resp. dědičkou svobodného majetku nebo kanovníckého (děkanského, proboštského) postu s deskovou prebendou. V případech ochoty bohatých nešlechticů investovat do pozemkového majetku, což se bez vstupu do zemské stavovské korporace podmíněného minimálně rytířským titulem neobešlo, kancelář projevovala mnohem větší mírou obezřetnosti a při absenci významných zásluh vyžadovala nejprve získání prostého šlechtického titulu. Až systematizované vojenské šlechtictví otevřelo dveře ke šlechtickým titulům i těm, jejichž společenský původ by jejich žádosti o nobilitaci mohl poněkud zkomplikovat: díky Vojenskému řádu Marie Terezie se mohl nešlechtic přímo stát dokonce svobodným pánem, aniž byl nucen dokládat šlechtické předky či příbuzné. K osobním kvalitám, se kterými se tradičně setkáme v žádostech z první poloviny 18. století, patřilo univerzitní vzdělání. Všechny vrstvy uchazečů o šlechtické tituly (nešlechtici stejně jako příslušníci tradiční rodové šlechty) tak demonstrovaly svou schopnost působit v úředním aparátu, a tedy dostatečně kvalitně sloužit zájmům monarchie a vládnoucího rakouského arcidomu. Nepochybně v souvislosti s etablováním právního či prakticky laděného univerzitního vzdělání se v tereziánském období míra odkazů na vzdělání radikálně snížila. Zřejmě již byla ze strany suplikantů i dvorské kanceláře vnímána jako více méně automatická záležitost nezbytná pro úspěšnou kariéru ve státní službě. Období před rokem 1740 bylo rovněž typické snahou suplikantů nešlechtického původu demonstrovat schopnost (*Capacität*) zařadit se do šlechtické, resp. stavovské společnosti. Tu dotyční prokazovali podnikáním zahraničních cest podobných tradičním šlechtickým kavalírským cestám (popř. účastí v doprovodu cestujících aristokratických mladíků) a absolvováním šlechtických cvičení na rytířských či stavovských akademiích. Náhlý propad v uvádění, a tedy i oceňování šlechtického vzdělávání suplikantů, který následoval po převzetí vlády Marií Terezií, lze vysvětlit výjimečností období válek o rakouské dědictví, během něhož byl kladen důraz na válečné zásluhy a všemožnou podporu bojující monarchie, a nikoliv na stavovské hodnoty. Otázka konfese suplikantů se nestala předmětem

nobilitačních řízení. Do roku 1740 představovali výjimku pouze slezští nekatolíci, pokud usilovali o šlechtický titul společně s inkolátem. V některých případech kancelář přikročila k udělení inkolátu s platností pouze pro Slezsko, čímž se podle mého soudu snažila omezit stavovský život dotyčných nobilitovaných pouze na slezské území, kde bylo díky mezinárodním smlouvám nezbytné s jistou mírou náboženské tolerance počítat. Příjemci slezského inkolátu byli především svázáni s Vratislaví či Dolním Slezskem. Specifická instituce „slezského“ inkolátu v podstatě zanikla s odstoupením většiny Slezska Prusku roku 1742. Na vlastní udělení šlechtických titulů nemělo nekatolické vyznání vliv – stát byl naopak ochoten podpořit či motivovat loajalitu lokálních šlechtických elit umožněním zisku vyšších šlechtických titulů, které jim mohly pomoci zařadit se mezi aristokratickou vrstvu šlechtické společnosti.

(6) Nejen pro 18. století, ale současně pro celé období habsburské nobilitační politiky v českých zemích je signifikantní absence kodifikace jakýchkoliv základních pravidel nobilitačního řízení. Celý mechanismus udělení šlechtického titulu se řídil jednak dobovou kancelářskou praxí, jednak tradičními nepsanými pravidly a precedentními rozhodnutími, která se vytvářela již v předchozích stoletích a která vedle prokázaných zásluh jakožto základní devizy vyžadovala jistou společenskou způsobilost suplikantů. Nepřítomnost normativů současně poskytovala státu (panovníkovi, kanceláři) dostatečný manévrační prostor uzpůsobovat používaná hlediska aktuálním státním potřebám nebo dokonce partikulárním zájmům vlivných osobností. Kancelář svou nobilitační politikou nebyla pouze vykonavatelem panovnického nobilitačního práva, ale spolutvůrcem nobilitační politiky. Do jisté míry na ní mohly participovat i zemské úřady, jejichž vyjádření k žádostem o nobilitaci brala kancelář velmi vážně. Kromě prosazování státního zájmu se kancelář současně aktivně zabývala otázkou dobových stavovských hodnot, což se projevovalo především ve snaze o udržení sociální kvality nové šlechty (především po stránce majetkové a v otázce původu a příbuzenství žadatelů). Přístup nešlechticů mezi stavovskou šlechtu brzdila přísnějšími nároky a také uplatňováním vnitřní šlechtické hierarchie a titulární posloupnosti. V konfliktních situacích, kdy se stavovské hodnoty střetly se zájmem státu (zejména ve fiskální rovině), stát přirozeně vítězil. Uvedené skutečnosti pomáhají lépe definovat míru skutečné úlohy kanceláře v nobilitační politice, tedy nakolik byla její aktivita samostatná a nezávislá na panovníkovi. Administrativní průběh procesu nobilitačního řízení nutně vyžadoval úřednický aparát a vylučoval absolutní dohled panovníka. Na základě rekonstrukce nobilitačního řízení je možné se domnívat, že povětšinou bylo panovníkovi předloženo k posouzení pouze přednesení kanceláře. Skutečnou míru panovníkových zásahů ale vinou charakteru dochovaného aktového materiálu není možné adekvátně posoudit. Ze stejných důvodů není rovněž známo, kolik přednesení panovník odmítl podepsat (domnívám se, že se jednalo pouze o výjimečné případy, neboť by byly de facto dokladem radikálního, a tedy nepřilíživě pravděpodobného nesouladu mezi názory kanceláře a panovníka). Je doloženo

pouze několik panovnických vlastnoručních poznámek, většinou již jen drobně korigujících doporučení kanceláře. Studovaný materiál bohužel nepřináší detailnější informace o zákulisním průběhu nobilitace, o aktivitách dvorských agentů nebo žadatelů samotných, o intervencích jejich potenciálních přímluvců apod. Přes všechny uvedené nedostatky v pramenné základně lze kanceláři přiznat vysokou míru rozhodovací samostatnosti.

Díky skutečnosti, že žádosti o udělení šlechtických titulů nebyly založeny pouze na jednom argumentu, ale na kombinaci více motivů a uváděných skutečností, a že žadatelé uváděli také zásluhy a kvality několika generací svých předků a nejbližších příbuzných,⁵ představuje nobilitace zásadní milník ve snaze o společenský vzestup několika generací daného rodu. Nobilitace jako jednorázová investice vícegeneračního hromadění symbolických forem kapitálu – společenského (vztahového), ekonomického a kulturního – současně vytvářela základní předpoklad pro další společenský vzestup formou vstupu do zemských stavovských struktur. Tohoto cíle dokázal mnohdy dosáhnout již samotný nobilitovaný, neboť získal šlechtického titulu a inkolátu jej činil dostatečně právně kvalifikovaným k podstoupení úředního procesu habilitace v zemské stavovské obci. Vlastní sociální etablování ve stavovské společnosti ale opět vyžadovalo další hromadění zmiňovaných symbolických forem kapitálu, na kterém se již musely podílet další generace potomků nobilitovaných osob. Nový šlechtic mohl být (a nepochybně velmi často byl) ve stavovském prostředí vnímán jako parvenue, tedy někdo, kdo si urozenost i členství ve stavovské obci pouze „koupil“ spolu s titulem.⁶ Nobilitovaného tedy čekalo ještě mnoho námahy, než opravdu dosáhl skutečné akceptace svého „papírového“ postavení; mnohdy se to zdařilo až jeho synům či vnukům. Není proto neobvyklé, že řada nobilitovaných nadále žila svým původním způsobem života a se šlechtickou společností se nesžila. Mnozí z nich o to ve skutečnosti jistě ani neusilovali. Někteří nobilitovaní využili vhodné situace, jež byla dána především jejich působením ve dvorských či zemských úřadech, a získali stavovský šlechtický titul včetně inkolátu a absolvovali proces přijetí mezi zemské stavy (tzv. habilitaci v zemi) takříkajíc pro ulehčení budoucího eventuálního zakoupení svobodného

⁵ Jistou výjimku představuje období válek o rakouské dědictví a sedmileté války, během nichž byly české země několikrát vystaveny přímým válečným událostem a musely se potýkat s jejich tíživými následky. V tomto období přirozeně hrály prim vojenské nebo obecně válečné zásluhy samotných suplikantů, které značně upozaďovaly ostatní tradiční druhy merit i zásluhy příbuzných a předků. Další požadavky na původ a sociální pozici ale setrvaly v platnosti; výjimku mohli tvořit pouze nobilitovaní důstojníci rakouské armády či duchovní, u nichž jejich společenský původ nesehrával významnější roli.

⁶ Skutečnost, že stát (kancelář, panovník) byl v zásadě ochoten velmi často odpouštět či snižovat nobilitační poplatky určené státní pokladně (*Hoftax*), ukazuje, že nobilitační taxy nikdy nebyly v rámci nobilitační politiky vnímány jako zdroj státních příjmů. Srov. nobilitační politiku ve Francii starého režimu, která se v obdobích zvýšených státních výdajů několikrát prokázala jako nezanedbatelný zdroj financí. LUKOWSKI, Jerzy: *The European Nobility in the Eighteenth Century* (= European Culture and Society). Basingstoke 2003, s. 18–36. Kancelářské poplatky, jež nebylo zvykem odpouštět ani snižovat, sloužily k uhrazení vyhotovení potřebných písemností (listin a intimací) a režijních nákladů kanceláře, a proto nemohly ve fiskální politice státu přirozeně sehrát žádnou roli.

Fotografie zámku v Peterswaldau (dnes pol. Pieszyce) v Dolním Slezsku (počátek 20. století). Peterswaldau koupil roku 1705 jako dolnoslezský statek se zámek nobilitovaný hirschberský podnikatel a finančník Bernard Bonit von Mohrenthal. Fotografie zachycuje podobu zámku, kterou získal roku 1710, tedy zřejmě již po Bonitově přestavbě

majetku. Mnoho konkrétních příkladů ale ukazuje, že k realizaci těchto potenciálních úvah nikdy nedošlo a z dotyčných i jejich potomků se stali pouzí formální členové stavovské obce. V rámci nové šlechty to byli především bohatí podnikatelé a obchodníci a nájemci státních monopolů, kteří se pokusili šlechtický životní styl napodobit a do této snahy investovali nemalé finanční prostředky. Výmluvný příklad poskytuje opavský obchodník František Jindřich Řeplínský, který na Opavsku zakoupil několik panství, mj. Studénku spolu se zámek. Dědic tohoto panství, jeho starší syn Josef Kryštof Ondřej, nechal v letech 1749–1750 v blízkosti tzv. Starého zámku postavit barokní Nový zámek. Rod Řeplínských si svou získanou pozici ve stavovské společnosti zachoval, jak dokládají kariéry synů Františka Jindřicha ve stavovských úřadech opavského knížectví, jejich hospodaření na zděděných statcích a nakonec i sňatková politika. Avšak skloubení podnikání a investic s novým způsobem života (obojí bylo velmi finančně náročné) zřejmě mohlo být velmi riskantní, jak ukazuje příběh velmi úspěšného hirschberského finančníka a velkoobchodníka Bernarda Bonita, původem z Lübecku. Ten roku 1705 (tedy ještě před svou první nobilitací) zakoupil panství Peterswaldau (dnes pol. Pieszyce) poblíž Hirschbergu v podhůří Sovích Hor. Součástí panství byl skvostný zámek, barokně přestavěný předchozím majitelem Arnoštem von Gellhorn. Také Bonit investoval do dalších významných úprav, jejichž realizaci pověřil Martina

Frantze, stavitele hirschberského kostela milosti (Bonit patřil mezi nejvýznamnější mecenáše stavby kostela a byl jedním z jeho kurátorů). Avšak Bonitovy zámožské obchodnické aktivity nakonec skončily krachem a uvězněním ve vězení pro dlužníky v Javoru, kde roku 1720 zemřel. Naprostý sociální propad symbolicky vyvrcholil Bonitovým pohřbem bez ceremoniálu na evangelickém hřbitově v Javoru. Obdobně, byť již ne tak tragicky, dopadl jihlavský podnikatel Josef Ignác Zebo. Část svého zisku tezauroval roku 1730 do koupě nedalekého statku Plandry, kde započal s výstavbou barokního zámku obklopeného parkem. Jeho podnikatelské aktivity kulminovaly v období mezi slezskými válkami a sedmiletou válkou, avšak státem nesplácené dodávky nakonec způsobily jeho bankrot a soudně nařízený rozprodej majetku věřitelům. Mnohem lépe se dařilo jeho mladšímu bratrovci Antonínu Adolfovi, který roku 1765, po smrti svého bratra, zaplatil část jeho dluhů a ve veřejné dražbě odkoupil Plandry.⁷ Nakonec lze připomenout velmi známý případ vzestupu původně bankéřského rodu Palmů, které velmi náročné investice do sociálního vzestupu, jenž kulminoval ziskem českého i říšského knížecího titulu roku 1783, doslova zruinovaly.⁸ Uvedené příklady nobilitovaných podnikatelů ukazují na velmi zajímavé téma vytváření specifické společenské skupiny nové šlechty jako takové a možností i limitů jejich integrace do stavovské společnosti. Obecně lze říci, že jen málokteří z nobilitovaných nešlechticů dokázali titulární vzestup skutečně využít k etablování mezi pozemkovou šlechtou a k založení šlechtického rodu, jenž by přetrval po více generací. Povětšinou se jména nobilitovaných osob vytrácejí z genealogické literatury a šlechtických genealogií již v první, druhé či maximálně třetí generaci.⁹ Jak jsem ale již uvedl v úvodu i v kapitole o interpretaci nobilitace pomocí teorie ekonomie sociálního jednání, tato problematika překračuje tématický rámec publikace. Doufám ale, že se v budoucnu jistě stane předmětem zájmu historického bádání.

⁷ Viz s. 181–182 (Řeplínský), s. 204, 208 (Bonit) a s. 205–206, 229 (Zebo) v této publikaci. Dále také BRŇOVJÁK, Jiří: *České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740). Nobilitace – stavovství – merkantilismus*. In: Brňovjác, Jiří – Zářický, Aleš (ed.): *Šlechtic podnikatelem. Podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století* (= NHM, 1). Ostrava 2008, s. 235–237; STIBOR, Jiří: *Řeplínští z Berečka*. ZKGHO 4, 1982, č. 1–2, s. 23–25; MYŠKA a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů*, s. 515; SMUTNÝ: *K obchodním aktivitám*, s. 150–154; FASORA, Lukáš: *Soukeník. Příklad Jakoba Müllera, bratrů Zebových a dalších*. In: Malíř, Jiří a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 190–191.

⁸ Viz s. 300 v této publikaci.

⁹ Vedle výše citovaného článku J. Stibora srov. zejména zásadní studii Valentina URFUSE *Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina (k postavení právnícké inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách)*. AUC-HUCP 24, 1984, č. 2, s. 41–53.